

HODNOSTÁRI BRATISLAVSKEJ KAPITULY V STREDOVEKU (s dôrazom na arpádovské a anjouovské obdobie)¹

Juraj Šedivý

ŠEDIVÝ, Juraj: Dignitaries of Bratislava's collegiate chapter in the Middle ages (with an accent on the period of the Arpád and Anjou dynasties). *Historické štúdie*, 2013, roč. 47, pp. 11 – 27.

At the beginnings of Christianity in the Hungarian empire there was founded a typical early mediaeval ecclesiastical (missionary) centre at the castle of Bratislava (slov. Preslava/later Prešpork, ger. Pressburg, lat. Posonium, hung. Pozsony). The character of the institution was possibly monastic (several clerics or real monks with an abbot-type leader). In the second half of the 11th century the centre was transformed into a collegiate chapter with a provost (thanks to King Salomon?). In the 13th century the chapter received several land and financial donations, allowing for the establishment of a canonist of the "second rank" (*the canonici in herbis*) who did not have a stable benefice like the *canonici in fructibus*. There is also evidence of first dignities in the chapter (*custos, decanus*). It is interesting that the charters of the chapter in Bratislava do not mention the *praesentibus*-form, so it is not possible to reconstruct a complete list of mediaeval dignities. In the 14th century the chapter was emancipated from the provost (1390 – synod in Buda) and the provost established his own structures (*vicarii, capellanus, notarius*), and the real canonist leader became untypically the *custos* (not the *decanus*). At the same time there is evidence of vice persons of the dignitaries (*subcustos, vicedecanus*). This could be the consequence of released residence-duty, but could also be (together with the presence of the canonists of the second rank) a consequence of the presence of many domestic clerics with university-studies. The 15th century was typical with the status quo in the competencies of the provost and canonists.

Archontology. Collegiate chapter. Bratislava. Middle Ages. Provost. Dignitaries.

Archontologické výskumy stredovekých cirkevných inštitúcií takmer nemajú na Slovensku tradíciu. Prvé nepochikované texty, dotýkajúce sa témy dignitárov (hodnostárov) bratislavskej kapituly, vznikli síce pomerne skoro. Už v 18. storočí spísal prvý veľmi nesystematický zoznam Ján Jozef Beitel.² Po sľubnom rozvoji bádania v 2. polovici 19. storočia, ktorý súvisel s rozvojom historiografie venujúcej sa stredo-

¹ Štúdia je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 2/7174/7 Archontológia slovenských/uhorských dejín.

² Johannes Josephus BEITEL – zápisy na 32 fol. sú uložené v Slovenskom národnom archíve, Súkromný archív bratislavskej kapituly (ďalej SNA – SABK), K-10-28.

vekej Bratislave a predovšetkým kapitule (Teodor Ortway³, Ignác Bärnkopf a Albert Pogány⁴ a najmä Karol Rimely a Nándor Knauz⁵), sa počas medzivojnového a hlavne povojnového obdobia, ktoré celkovo neprialo výskumom cirkevných dejín, kontinuita výskumov prerušila. Na predpráce nadviazal dosiaľ nepublikovaným, ale mimoriadne rozsiahlym rukopisom až jeden z posledných kanonikov bratislavskej kapituly – Josef Šátek. Časť jeho pozostalosti uložená v Slovenskom národnom archíve predstavuje obsiahlu (aj keď nie úplne bezchybnú) prosopografiu ku všetkým prepoštom a kanonikom stredovekej bratislavskej kapituly, ktorú jej autor vytváral najmä počas 70. a 80. rokov 20. storočia.⁶ Verím, že rozsiahly materiál bude v nejakej (ideálne elektronickej) podobe sprístupnený širšej verejnosti, preto predkladaná archontologická štúdia predstavuje len úvod do tejto problematiky. Jej cieľom je načrtnutie hlavných vývojových línií bez toho, aby sa text mohol venovať (vzhľadom na rozsah štúdie) osobitne aj jednotlivým členom kapituly.

Najstaršia štruktúra kapituly (11. a 12. storočie)

Prvá nepriama písomná zmienka o kapitule (prepoštvstve) na Bratislavskom hrade je uvedená v zákonníku uhorského kráľa Kolomana (1095 – 1116), ktorý pochádza zrejme z prvých rokov jeho panovania.⁷ Koloman povolil vykonávanie božích súdov iba v sídlach biskupov a vo väčších kapitulách, ako aj v Bratislave a Nitre.⁸ Obe explicitne zmienené cirkevné centrá boli v zákonníku istým spôsobom vyňaté spomedzi ostatných „väčších kapítúl“, čo mohlo súvisieť s tým, že teritoriálne patrili k Nitrianskemu kniežatstvu Kolomanovho brata Almoša. Ten sa snažil o istú mieru vlastnej politiky, vinou ktorej sa už v roku 1098 dostal do prvého konfliktu s kráľom.⁹ Koloman preto zrejme výslovne v zákonomnom článku zdôraznil, že znenie sa týka aj týchto dvoch inštitúcií. Nitra bola nepochybne významným centrom v Kolomanovom období, keďže o 10 – 15 rokov neskôr sa zmenila na biskupstvo. K podobnému kariérenmu rastu Bratislavy nemohlo vzhľadom na blízkosť Ostrihomu a rozdelenie územia medzi už existujúce centrá dôjsť. V každom prípade však môžeme aj cirkevné centrum

³ ORTVAY, Theodor. *Geschichte der Stadt Pressburg* I/1,2; II/1,2,3,4; III. Pressburg : Verlag Stampfel, 1892 – 1905.

⁴ Práce vyšli pod rovnakým názvom *Praepositura et praepositi s. Martini alias ss. Salvatoris de Posonio*. Prvá bez uvedenia autora vyšla v Bratislave v roku 1848. Druhá, ktorej autorom je A[dalbert] P[ogány], vyšla v Bratislave v roku 1855.

⁵ RIMELY, Carolus. *Capitulum insignis ecclesie collegiatae Posoniensis*, Posonii : typis Caroli Angermayer, 1880; KNAUZ, Nándor. *Pozsonyi prépostság*, Esztergom, 1880.

⁶ Za informáciu o osobnom fonde a za nahliadnutie do materiálov ďakujem Mgr. Erike Javošovej, PhD.

⁷ MÚČSKA, Vincent. *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 42.

⁸ ZÁVODSZKY, Levente. *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: A törvények szövege)*. Budapest : Stephaneum 1904, s. 186: „Judicium ferri et aque in aliqua ecclesia fieri interdicimus, nisi in sede episcopali et maioribus prepositoriis, necnon Posanii et Nitrie.“

⁹ STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : Rak, 2004, s. 295.

na Bratislavskom hrade pokladať za podobne významné ako nitrianske (v zákonníku je dokonca uvedené na prvom mieste, ešte pred Nitrou). Dokladom mimoriadneho postavenia lokality v rámci ranej uhorskej cirkvi je archeologický nález trojloďového kostola na Bratislavskom hrade, ktorý je datovaný do začiatku 11. storočia¹⁰, ako aj rešpektovanie teritória asi 50 – 70 km okolo Bratislavy, v rámci ktorého v Uhorsku počas prvých dvoch storočí nevznikla ani jedna významnejšia cirkevná inštitúcia.¹¹ V rokoch Kolomanovej vlády už existovala, musela nadviazať na tradíciu významnejšieho cirkevného centra (podľa Tatiany Štefanovičovej „hradská fara“, podľa Juraja Šedivého „misijné centrum“). Rešpektovanie tradičného teritória (neskoršieho archidiakonátu), veľkosť samotnej stavby, ako aj typické spojenie cirkevného a svetského centra by nasvedčovali, že k vzniku mohlo dôjsť v súvislosti s presadzovaním kresťanstva v Štefanovom Uhorsku (v tejto súvislosti treba pripomenúť nález Štefanovej mince s nápisom *PRESLAVA CIV(ITAS)*, ktorá naznačuje väčší význam hradu v období Štefana I.).¹² Ak hľadáme obdobie, keď mohlo dôjsť k transformácii tohto regionálneho cirkevného centra s vlastným obvodom (neskôr archidiakonátom) na kapitolu, zistíme, že turbulentné 11. storočie nebolo pre lokalitu priaznivým obdobím. Keďže zakladateľmi kolegiálnych kapitúl boli zväčša panovníci, môžeme uvažovať o období 1074 – 1080, keď sa na Bratislavskom hrade dlhší čas zdržiaval kráľ Šalamún.¹³ Neskôr pramene o kapitule mlčia, čo by mohlo súvisieť s tým, že Šalamúnovými nástupcami boli jeho politickí protivníci Gejza a Ladislav, ktorí zrejme nemali dôvod podporovať cirkevné centrum, ktoré bolo dlho pod vplyvom Šalamúna.

Iné písomné pramene z 11. a 12. storočia o bratislavskej kapitule a jej členoch mlčia, preto musíme využiť analógie z ďalších regiónov kráľovstva. Termín „kapitula“, resp. „kanonici“ (*capitulum/canonici*) sa objavil už v prameňoch z 2. polovice 11. storočia (napr. vo Väčšej svätoštefanskej legende aj v Legende o sv. Svoradovi), no Elemér Mályusz predpokladá, že charakter najstarších uhorských kapitúl bol skôr monastický.¹⁴ Veľmi oneskorenou ozvenou monastického života (*vita communis*) v bratislavskom cirkevnom centre (a neskôr „kapitule“) by mohla byť listina z roku 1236, v ktorej sa kapitula sama označila za „kláštor“ (*monasterium nostrum*). Jej členovia sa raz nazývali kanonikmi a inokedy (len) bratmi (*fratres*).¹⁵ Keďže najstaršia známa

¹⁰ ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí*. Bratislava : Obzor, 1975, s. 117.

¹¹ ŠEDIVÝ, Juraj. Anfänge des Pressburger Kapitels. In MÚCSKA, Vincent (ed.). *East Central Europe at the Turn of the 1st and 2nd Milleni*. Bratislava : Stimul, 2002, s. 107 – 117; Tenže: *Cirkev v stredovekej Bratislave. Staré odpovede a nové otázky*. In CZOCH, Gábor – KOCSIS, Aranka – TÓTH, Árpád (eds.). *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava : Pacis Posonium, 2006, s. 93 – 126; Tenže: *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava : Chronos, 2007, s. 30 – 32.

¹² V súvislosti s týmto nápisom autor ďakuje za pomoc pri výskume štúdie Agentúre na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0237-11 venovanej epigrafickým výskumom.

¹³ ŠEDIVÝ, *Anfänge des Pressburger Kapitels*.

¹⁴ MÁLYUSZ, Elemér. *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971, s. 61. Podobný vývoj prekonala skôr aj západná Európa, pozri napr. FEINE, Hans Erich. *Kirchliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche*. Köln – Wien : Böhlau Verlag, 1972, s. 379 – 380.

¹⁵ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej CDSI.) 2. Ed. Richard Marsina. Bratislava : Archiv mesta Bratislavy, 1987, 18, s. 14, (1236): „Johannes, Posoniensis prepositus totumque eiusdem

donácia kapitule pochádza až z obdobia vlády Bela IV., je pravdepodobné, že skupina klerikov žila na hrade počas 11. storočia de facto v postavení podobnom familiárom župana, z ktorého sa neskôr snažili vymaniť.

Členenie tejto, zrejme menšej, skupinky klerikov žijúcej podľa reguly bolo len na najjednoduchšej úrovni. Spočiatku môžeme na jej čele predpokladať vedúcu osobnosť typu opáta, neskôr archidiakona, možno od čias Šalamúna aj s titulom prepošta (ako „regionálneho zástupcu“ ostrihomskeho arcibiskupa). Vďaka tomu mohol byť už v 12. storočí ex offi členom ostrihomskej arcibiskupskej kapituly.¹⁶ Bol predstaveným bratov (neskôr kanonikov), ako aj celého kléru v jeho tradičnom teritóriu (neskoršom archidiakonáte). Oproti iným radovým členom kapituly mohli mať zrejme výhodnejšie postavenie kanonici, ktorí boli zároveň farármi kostolov v dedinách v bezprostrednej blízkosti hradu (už na začiatku 12. storočia sú okrem hlavného hradného kostola archeologicky doložené aj stavby rotúnd pri neskorších kostoloch sv. Mikuláša a sv. Vavrinca¹⁷). Ako uvádzajú aj dobové uhorské pramene, prinajmenej v 11. storočí musíme pri veľkej časti klerikov rátať s ich cudzím pôvodom.

Prví dignitári v bratislavskej kapitule (13. storočie)

Viac správ o vnútornom živote kapituly a o jej vzťahoch navonok máme až z 13. storočia. V tomto období (na rozdiel od nasledujúcich dvoch storočí) je z listín (najmä z hodnoverných odpisov) zrejme, že najbližšou inštitúciou bratislavskej kapituly bol ostrihonský arcibiskup a tamojšia sídelná kapitula. V 14. storočí sa tento pomer oslabuje v prospech intenzívnejších vzťahov k rovnocenným kapitulným centram (v prípade Bratislavy najmä k blízkeму Rábu), čo je v súlade s tézou H. E. Feineho, že kapituly sa až počas 13. storočia vyformovali na samostatné korporácie s vlastnou autonómiou (právo vydávať štatúty) a samosprávou (osobné a skupinové vlastníctvo, pečať).¹⁸

Silné prepojenie bratislavského prepoštstva s Ostrihomom dokladá aj v poradí tretia písomná zmienka o prepoštovi: v roku 1204 poslal pápež Inocent III. listinu sídelnej kapitule v Ostrihome, ktorou odpovedal na sťažnosť biskupov Ostrihomskej arcidiecézy, že uvoľnený arcibiskupský stolec bol obsadený človekom mimo arcidiecézy (post obsadil kráľov protežant Ján, niekdajší arcibiskup z Kaloče). Na kráľovskú stranu sa postavili kanonici, ktorí mali kvôli rozhodnutiu sporu (do Ríma?) vyslať ako

loci capitulum ... in nostro monasterio ... ad nostram (scilicet praepositi) et fratrum Posonii presenciam direxit. “ Na listinu upozornil už Michal Slivka v recenzii na prácu Martin VANČO: Stredoveké rotundy na Slovensku (9. – 13. storočie), ktorú uverejnil v *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia*, 3 – 4, 2000 – 2001, s. 407 – 426 (najmä s. 418).

¹⁶ K najstarším dejinám kapituly napr. ŠEDIVÝ, *Mittelalterliche Schriftkultur*; s. 30 – 39.

¹⁷ HOŠŠO, Jozef – LESÁK, Branislav. Archeologický výskum predrománskej rotundy a karnera zaniknutej osady sv. Vavrinca v Bratislave. In *Archaeologia Historica*, 21, 1996, s. 241 – 251; VALLAŠEK, Adrian. Neznáma sakrálna stavba pod Bratislavským hradom. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Musaica*, 24, 2003, s. 111 – 122. K významu kostolov pre urbánny rast Bratislavy pozri: ŠEDIVÝ, *Cirkev v stredovekej Bratislave*.

¹⁸ FEINE, *Kirchliche Rechtsgeschichte*, s. 385.

svojich zástupcov bratislavského prepošta (očividne jedného z ostrihomských kanonikov) a pokladníka svojej kapituly.¹⁹ Už najstaršie zmienky potvrdzujú teda personálne previazanie oboch kapitúl prostredníctvom bratislavského prepošta. Jeho postavenie v rámci ostrihomskej kapituly bolo v 13. storočí (možno aj skôr) významné. Nielenže bol v roku 1204 jedným z dvoch zástupcov ostrihomskej kapituly v spore s biskupmi Ostrihomskej arcidiecézy, ale v listine z roku 1210 bol v prezenčnej formulke uvedený hneď za ostrihomským kanonikom-kustódom.²⁰ Aj pri vymenúvaní archidiakonov v rámci diecézy ho zväčša uvádzali na prvom mieste, raz sa dokonca v prezenčnej formulke objavila iba veta „spísané v prítomnosti bratislavského prepošta Antona a ďalších (nemenovaných) archidiakonov“ (*Antonio preposito Posoniensi ceterisque archidiaconis*).²¹ Významné postavenie bratislavského prepošta v rámci diecézy by odzrkadľovala aj zásada, že ho nemohol zosadiť arcibiskup, ale iba synoda.²² Podobné postavenie ako prepošt medzi inými hodnosťami rovnakého rangu mala zrejme aj bratislavská kapitula medzi ostatnými kapitulami diecézy. Napríklad, vo vizitácii diecézy z roku 1297 je medzi kapitulami uvedená hneď na prvom mieste.²³

Najstarším a hlavným dignitárom prepošstva, resp. kapituly bol prepošt. Prvý raz ho pramene spomínajú v roku 1204.²⁴ Prvý menovite spomenutý prepošt (Ubalduš) sa objavuje až v listine z roku 1210.²⁵ Aj keď o kariére prešporských prepoštov 13. storočia nie sme detailnejšie informovaní, aj z toho mála vysvitá, že šesť z 13 známych predstavených bratislavskej kapituly sa počas nasledujúcej kariéry stalo biskupmi (dvaja z nich dokonca arcibiskupmi).²⁶ Funkcia bratislavského prepošta bola zrejme dobrým stupienkom k následnej kariére na najvyšších miestach v uhorskej prelature. Dokazuje to, koniec koncov, aj kauza translácie kapituly, pri ktorej sa prepošt odvolal až k pápežovi, ktorý sa postavil na jeho stranu.²⁷

Postavenie kanonikov iste nebolo také lukratívne ako ich prepošta. Z privilégia Ondreja II. pre klérus z roku 1222 (akoby pendant k Zlatej bule) vyplýva, že kanonikmi mohli byť len osobne slobodní hostia, resp. nižší či vyšší šľachtici (*hospites, iobagio-*

¹⁹ CDSI. I, č. 128, s. 105 – 107: „*Prepositus Posoniensis et thesaurarius ecclesie vestre (...) allegantes.*“

²⁰ Aj keď pri vymenúvaní „svedkov“ v roku 1209 je len na poslednom mieste, o rok neskôr je približne v strede.

²¹ *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* (ďalej CDAC). Ed. Gustáv WENCZEL. VIII, Pestini : Eggenberger et al, 1867, č. 239.

²² LENHARTOVÁ, Slavomíra. *Diplomaticko-paleografický rozbor listín hodnoverného miesta pri Bratislavskej kapitule do roku 1300*. Diplomová práca. Trnava : Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity 1998, s. 11.

²³ Tamže, s. 11.

²⁴ CDSI. I, č. 128, s. 105 – 107.

²⁵ V praesentibus-formulke listiny ostrihomského arcibiskupa je okrem iných uvedený aj Ubalduš prepositus Posoniensis. In CDSI. I, č. 160, s. 127. Podobne je svedkom: „*Anno ab incarnatione domini M CC X (...) Ubaldo Posoniensi, (...) Apollinari Nitriensi, Pethone Borsiensi archidiaconis.*“ In CDSI. I, č. 162, s. 128. Ešte raz sa objavil počas toho istého roku. In CDSI. I, č. 164, s. 129 – 130.

²⁶ Pozri medailóny k cirkevnej kariére prepoštov v ORTVAY, *Geschichte der Stadt Pressburg III*.

²⁷ CDSI. I, č. 250, s. 190 – 191: „*Dilectus filius prepositus Posoniensis nobis insinuare curavit, quod*“

nes regis, nobiles).²⁸ Nie vždy sa toto nariadenie dodržiavalo, keďže aj medzi bratislavskými kanonikmi boli takí, ktorí pochádzali z rodu závislého od svojho pána. Dokazuje to listina bratislavskej kapituly z roku 1269, ktorou si dve jednoduché jobagiónske rody vykupujú „večnú slobodu“ (teda nezávislosť) od komesa Erneya Malého. Jeden z menovaných jobagiónov bol aj *Syxtus decanus Posoniensis*.²⁹ Koncom 13. storočia je doložený aj meštiansky pôvod viacerých kanonikov.³⁰

O dignitároch bratislavskej kapituly svedčia pramene až z obdobia po vpáde Mongolov. Do konca 13. storočia sa objavili iba dve hodnosti – kustód a dekan. Hodnostári sú zaznamenaní len veľmi sporadicky, keďže v listinách bratislavskej kapituly sa – na rozdiel od väčšiny iných uhorských kapitúl – neobjavuje *praesentibus*-formulka (zoznam dignitárov inštitúcie, pôvodne aj fyzicky prítomných pri akte zlistinenia, neskôr iba titulárne prítomných). Ako uvádza Hans Erich Feine, v mnohých kapitulách sa až v 13. storočí ustálil presný počet plnoprávných kanonikov (*capitula clausa*). V iných kapitulách mohol, naopak, počet kanonikov variať, aj v nich sa však ustálil počet prebend, ktoré boli rezervované plnoprávnym kanonikom (*canonici in fructibus et floris, c. de choro*). Zvyšní kanonici bez prebendy boli označovaní len ako *expectantes*, resp. *canonici in herbis*. V bratislavskej kapitule sa počas 13. storočia nielenže objavili prví dignitári, ale koncom tohto storočia je pravdepodobné, že sa vytvorila aj skupina „čakateľov“ na kánonickú prebendu. Pri spísaní testamentu istého šľachtica v roku 1291 bol prítomný prepošť Dominik, kanonik magister Mikuláš a magister Martin, pri ktorom je špeciálne zdôraznené, že je *canonicus de choro*.³¹ Implicitne teda už v tomto období boli aj iní kanonici ako s vlastným sedadlom v chóre. Notár kapituly, doložený už koncom 13. storočia, nepredstavoval hodnosť, ale funkciu.

Obdobie 13. storočia bolo zrejme pre ďalší vývoj kapituly (a cirkevnej časti spoločnosti celkovo) veľmi dôležité. Na jednej strane kapitula presunom z lepšie brániteľného hradu do podhradia zrejme viac trpela vojenskými akciami proti Bratislave, na druhej strane štedrá séria donácií, ktoré sa koncentrovali práve do obdobia okolo roku 1300, položila základ prosperity kapituly počas 14. storočia.

Vznik sofistikovanejšej štruktúry kapituly (14. storočie)

Kým pomery v uhorskej cirkvi 11. a 12. storočia môžeme charakterizovať ako nosteredoveké, kopírujúce karolínske a otónske vzory, 13. storočie bolo obdobím modernizácie a prechodu k vrcholnostredovekým pomerom. Aj štruktúra bratislavskej

²⁸ CDSI. I, č. 269, s. 198 – 199: „*Precipimus, quatinus nullus nostrorum udvarnicorum seu civilium, sive cuiuscumque servitutis iugo subditorum ad tonsuram clericalem ab aliquo prelatorum admittatur.*“

²⁹ Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív (ďalej len MV SR, SNA), Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula (ďalej len HMBK), 14-1-7, (1269).

³⁰ Napríklad, kanonik Peter (1304 – 41) bol synom bratislavského mešťana Vavrince. Medzi kategóriami stál Mikuláš, syn niekdajšieho richtára bratislavského podhradia Jakuba, ktorý bol zároveň šľachticom aj mešťanom (Mikuláš bol uvedený do kánonikátu v roku 1302). Pozri ORTVAY, *Geschichte der Stadt Pressburg III*, s. 255 – 256.

³¹ MV SR, SNA, Fond Bratislavská kapitula – Súkromný archív (ďalej BK-SA), C-4-33.

kapituly odrážala všeobecné trendy vrcholnostredovekej cirkvi. Patrili k nim napríklad viacobročníctvo, s ktorým bolo spojené porušovanie (povolené či zakazované) rezidenčnej povinnosti. To zase viedlo k vzniku vrstvy „zastupujúceho kléru“ (vikári, subkustódi a pod.).

Ako prvý sa od zvyšku kapituly oddelil prepoš, ktorý si vytvoril samostatné štruktúry a o tých rozhodoval len on sám. Nový stav vznikol preto, že zrejme vo vyššej miere ako predtým vstupovali prepošti do kráľovských služieb, vinou čoho boli často neprítomní. Napríklad, prepoš Mikuláš pôsobil ako kráľov kaplán a v roku 1335 sa stal aj členom posolstva k českému kráľovi.³² Pre časté absencie vymenovali prinajmenej štyria bratislavskí prepošti 14. storočia svojich zástupcov – viceprepošov (*vicarii, administratores*), ktorí počas ich neprítomnosti vykonávali ich bohoslužobné povinnosti (*vicarius in spiritualibus*) a/alebo sa starali o ich príjem a majetok (*vicarius in fructibus*).³³ Prvý raz sa vikár objavil v roku 1332 (*Thomas vicarius et viceprepositus*). Okrem vikára, ktorým bol zvyčajne jeden z kanonikov, mali prepošti už od 14. storočia aj vlastných kaplánov. Napríklad, 24. februára 1335 vymenoval prepoš Michal Tomáša *fidelem capellanum nostrum* za kanonika.³⁴ Iste už v tomto období zamestnávali bratislavskí prepošti aj vlastných notárov. Prvý explicitný dôkaz o nich pochádza síce až z roku 1425, keď sa spomína prepošov notár Gregor, vzhľadom na marginálny význam funkcie a jej veľmi sporadické objavovanie sa v listinách môžeme jej existenciu predpokladať o jednu až dve generácie skôr.³⁵

Kým v listinách iných uhorských kapitúl bežne sa vyskytujúca formulka *presentibus NN1 custode, NN2 lectore...* umožňuje rekonštrukciu archontologického profilu danej inštitúcie, v listinách bratislavskej kapituly sa obsadzovanie hodnostárov (dignitári ako dekan, kustód, lektor, kantor) dá sledovať iba obtiažne. Praesentibus-formulka sa v listinách bratislavskej kapituly objavuje sporadicky v 13. storočí, neskôr zriedka opäť v 1330. roku. Aj vtedy sa však spomína len prepoš a kustód.³⁶ Theodor Ortway preto uvažoval aj o tom, že úpadok kapituly po vpáde Přemysla Otakara sa prejavil aj v tom, že dignitári (s výnimkou kustóda) sa tu až do konca stredoveku neobjavili.³⁷ Jeho úvaha síce nie je pravdivá, keďže ojedinelé zmienky o dignitároch jestvujú³⁸, ale treba povedať, že sú omnoho sporadickejšie než pri iných kapitulách.

³² AMBROŠ, Róbert. *Postavenie bratislavského prepošta v stredovekej spoločnosti*. Diplomová práca. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 1995, s. 73.

³³ [Adalbert Pogány]. *Praepositura et praepositi s. Martini alias ss. Salvatoris de Posonio*. 2. vyd. Posonii : Jos. Kaliwoda, 1855 s. 22; AMBROŠ, *Postavenie bratislavského prepošta*, s. 33; ORTVAY, *Geschichte II/4*, s. 448.

³⁴ ORTVAY, *Geschichte II/4*, s. 261.

³⁵ MV SR, SNA, BK-SA, G-1-7.

³⁶ Napríklad, Magyar Országos Lévéltár (ďalej len MOL), DL 38779 (1332 XII 24): *Presentibus magistro Jacobo custode, Thedaldo et N(...) Nicolao (...) ecclesie nostre existentibus*. Podobne aj MV SR, SNA, HMBK, 14-18-16 (1332 X 25).

³⁷ ORTVAY, *Geschichte II/4*, s. 447.

³⁸ Iba počas anjouovského obdobia sme našli zmienku o: 1313 *Petrus decanus*; 1369 *thesaurarius* (iste kustód) a MOL, DL 38779 (1332 XII 24). Aj novoveký odpis J. J. Beitela uvádza zoznam okrem iného aj dekanov od 15. storočia, pričom musel čerpať z nejakých, dnes už stratených zoznamov (pozri pozn. 1).

Miesta hodnostárov zastávali iste len plnoprávni kanonici (*canonici in fructibus*). Vrstva čakateľov (*canonici expectantes*) sa vytvorila, ako sme vyššie uviedli, zrejme už na konci 13. storočia. V 14. storočí je písomne doložená aj tretia vrstva kapitulnej society – mladý dorast, ktorý sa v kapitulnej škole pod dozorom školského majstra ešte iba pripravoval na cirkevnú kariéru (*scolari*). V roku 1338 sa zrejme ako jeden z nich spomína Mikuláš Mladík (*Nicolaus Juvenis*), brat Jána de Simidio, pričom spomínaný Mikuláš, označený ako *scholaris chori nostri Posoniensis*, bol zvolený za kanonika.³⁹ V roku 1341 sa spomína *Johannes scolaris*.⁴⁰

Plnoprávni kanonici bratislavskej kapituly (*prebendarii*) mali plnoprávnu prebendu, na rozdiel od kanonikov-čakateľov, ktorí žili zrejme predovšetkým z oltárnych benefícií. Ani plnoprávni kanonici si však čas od času nedali ujsť „vedľajší príjem“ z vedenia kaplnky či oltára. Napríklad v roku 1351 sa spomína kanonik Ján zo Znojma ako rektor kaplnky sv. Ladislava v arcibiskupskej kúrii a v roku 1390 *Bernardus canonicus et rector capelle*.⁴¹ Počet plnoprávných kanonikov bol viac-menej stabilný (medzi 12 a 14). Posledné číslo považuje za smerodajné Miriam Hlavačková.⁴² Ale zrejme ich nebolo vždy naozaj toľko, ako dokazujú zachované zoznamy zo 14. storočia: v roku 1311 ich je uvedených 10 (bez prepošta), v roku 1324 dvanásť, 1332 dvanásť, 1339 opäť dvanásť, 1341 štrnásť, 1348 prinajmenej 11.⁴³ Počet kanonikov viazaný na počet cirkevných benefícií by v západných pomeroch zodpovedal menšej kapitule, v Uhorsku však Bratislava evidentne patrila medzi stredné až väčšie.⁴⁴ Kanonikát jednotlivých chórových kanonikov trval v 14. storočí relatívne dlho. Medzi rekordérov patrili napríklad Peter (okrem kanonikátu v Bratislave aj prepošt od sv. Juraja v Ostrihome), ktorý na tomto poste pôsobil 37 rokov, Tomáš Rufus (29 rokov), Liebhard (24 rokov), pričom treba poznamenať, že kanonici obsadzovali prebendu zväčša doživotne.

Uvoľnenie rezidenčnej povinnosti od 2. polovice 14. storočia na jednej strane a komplikovanejšia vrcholnostredoveká administratíva majetkov na strane druhej spôsobili, že štruktúra bratislavskej kapituly sa koncom 14. storočia obohatila aj o zástupcov chórových kanonikov. V prameňoch sa stretávame v 1386. roku s už zosnulým nemenovaným subkustódom (*quondam subcustos*), o niekoľko rokov neskôr (1389) je doložený subkustód Ján (*Johannes subcustos*). Funkcia subdekana (vicedecanus) je doložená síce až v roku 1514, ale je možné, že k jej vytvoreniu došlo už výraznejšie skôr.⁴⁵

Ako sa vyvíjala štruktúra kapituly, tak sa menili aj kompetencie jednotlivých jej členov. Kým v ranom stredoveku boli rozhodujúcimi elementmi pri voľbe nového ka-

³⁹ Pozri aj ORTVAY, *Geschichte II/4*, s. 231.

⁴⁰ ORTVAY, *Geschichte III*, s. 264. Pravdepodobne nie je identický s *Johannes filius Alexandri*, ktorý bol v tom istom roku uvedený do kanonikátu.

⁴¹ Tamže, s. 268.

⁴² HLAVAČKOVÁ, Miriam. Oltárne benefíciá v bratislavskom Dóme sv. Martina v 15 storočí. In *Galéria. Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave*, 2001, s. 85 – 99 (citát s. 88).

⁴³ ORTVAY, *Geschichte III*, s. 256 – 266.

⁴⁴ V nemeckých krajinách sa počet prebend v kapitule pohyboval medzi 72 (Kolín) a 14 (Meißen). Podľa FEINE, *Kirchliche Rechtsgeschichte*, s. 385.

⁴⁵ Podľa prosopografických údajov v ORTVAY, *Geschichte II/4*, s. 448.

nonika župan a prepošt, od začiatku 14. storočia máme doložené správy o čiastočnom spolurozhodovaní obsadenia kanonikátu kapitulou (hoci iba vo forme aprobácie prepoštom navrhnutého/zvoleného klerika).⁴⁶ Koncom 14. storočia sa už kanonici sťažovali na zásahy prepošta a chceli byť podriadení priamo ostrihomskému arcibiskupovi, čo sa im napokon (po uznesení ostrihomskej synody z roku 1390) aj podarilo.⁴⁷ Odvtedy sa už nemohlo stať, aby sa kanonikát dostal do rúk ešte nevysvätenej osoby, ako to bývalo predtým (napr. v roku 1318 dosiahol svätenie už kanonik (!) Peter, Thibald a Ján Lang).⁴⁸ Zároveň sa však vďaka tomuto právnomu aktu definitívne rozdelila pôvodne jednotná inštitúcia na de facto dve paralelne jestvujúce entity – prepošta so svojou suitou a kapitulou, spravovanú dignitármi. Vďaka tomu si kapitula vytvorila interné štatúty, aby po emancipácii sa od prepošta nedošlo ku kompetenčným nezhodám aj medzi kanonikmi navzájom. Ich existencia je jasne doložená v roku 1425.⁴⁹ Najstaršia forma štatútov sa, žiaľ, nezachovala, existujú však listiny svedčiace o zmenách štatútov. Ich potvrdenie, ako aj parafovanie zmien mohol vykonať len ostrihomský arcibiskup, resp. jeho vikár (alebo vizitátori s rozšírenými kompetenciami), ako dokazujú príklady z rokov 1406, 1425 a 1448.⁵⁰

Čo sa týka pôvodu kanonikov, Anjouovci realizovali tradične propápežskú politiku a keďže stále rastúca kúria potrebovala viac prebiend na hospodárske zabezpečenie svojich členov, sondať pápežskí legáti uvoľnené prebendy aj v Uhorsku.⁵¹ Udeľovanie prebiend vo vzdialených miestach bolo možné iba vďaka definitívnemu uvoľneniu rezidenčnej povinnosti. Voči tomu sa, samozrejme márne, ohrádzali kanonici, ktorí sa v Bratislave naozaj osobne zdržiavali a plnili si svoje kanonické povinnosti. O tom, ktorí z kanonikov v Bratislave skutočne žili, svedčia poznámky na verso-strane množstva listín, v ktorých sa uvádzajú mená zástupcov kapituly (*homines capituli*) vyslaných do terénu na vyšetrovanie sporov, obchôdzke hraníc a pod. Pôvod rezidujúcich kanonikov môžeme v najstaršom období hľadať najmä v okolitých po nemecky hovoriacich krajinách a možno aj v Čechách, v 13. a v 1. polovici 14. storočia je spojený aj s obyvateľstvom mesta.⁵² V 14. a 15. storočí sú najvýraznejšie personálne a inštitucionálne kontakty na Dolné Rakúsko.⁵³ Približne od polovice 14. storočia

⁴⁶ V roku 1302 súhlasila kapitula s rozhodnutím prepošta udeliť prebendu (*expektanciu*) ešte neplnoletému synovi komesa Jakuba. Mal ju dostať, keď sa uvoľní v poradí piata. In AMBROŠ, *Postavenie bratislavského prepošta*, s. 35. Prepošt udelil prebendu aj Tomášovi a Petrovi (1335), Mikulášovi (1338), Michalovi (1339), rábskemu kanonikovi Mikulášovi (1441). Pozri ORTVAY, *Geschichte II/4*, s. 441.

⁴⁷ AMBROŠ, *Postavenie bratislavského prepošta*, s. 36.

⁴⁸ ORTVAY, *Geschichte II/4*, s. 442.

⁴⁹ MV SR, SNA, BK-SA, G-1-7 (1425 I 20) „*laudabiles et prescripte eiusdem ecclesie consuetudines*“.

⁵⁰ MV SR, SNA, BK-SA, F-9-194 (1406 VI 26); MV SR, SNA, BK-SA, G-1-7 (1425 I 20) „*de laudabili et approbata consuetudine ... in antiqua et approbata consuetudine*“; MV SR, SNA, BK-SA, F-10-195 (1448 I 23) „*constitutiones ecclesie intellectis*“.

⁵¹ Databáza vydavateľstva Brepols *Ut per litteras apostolicas* uvádza len medzi rokmi 1326 – 1331 štyri udelenia prebiend v bratislavskej kapitule pápežom Jánom XXII. Pozri www.brepolis.net/login/overview.cfm#, 10. 3. 2011.

⁵² Napríklad, Martin, brat richtára Jakuba, ako aj jeho synovec Martin.

⁵³ Napríklad, Paulus de Vienna (1326), vzťahy ku škótskemu kláštoru benediktínov vo Viedni (1341) a k cistercitom v Heiligenkreuz (1355). In RIMELY, *Capitulum*, s. 251, 252, 353.

(a najmä od obdobia Žigmunda Luxemburského) možno badať intenzívnejší prienik kanonikov českého a moravského pôvodu (1345 – *Johannes Swatonii de Pilzna*, *Johannes Bertholdi de Vilkov*, 1351 – *Johannes Ehrenreich de Znaim*). Problémom pri zisťovaní pôvodu môže byť jednak fakt, že svoj predikát si niektorí kanonici uvádzali iba v začiatkoch svojho pôsobenia v Bratislave (napr. *Petrus* sa ako *Polonus* označoval iba v prvých rokoch svojho kanonikátu, neskôr sa tituloval ako *Petrus custos*). Druhý metodický problém je spojený so stredovekými predikátmi ako takými. Predikát bol totiž v niektorých rodinách „putovný“, teda človek označený ako „z Trnavy“ mohol v skutočnosti pochádzať z Bratislavy.

Obdobie neskorého stredoveku (15. storočie)

Štruktúra kapituly, aká sa vytvorila na konci 15. storočia, už nezaznamenala vážnejšie zmeny. Prepošt so svojou suitou predstavoval samostatnú jednotku, de facto už mimo kapitulných štruktúr. Keďže niektorí prepošti sa svojich práv nevzdávali ľahko, dochádzalo k vzájomným kompetenčným sporom. Také riešil po ostrihomskej synode z roku 1390 (ktorá rozhodla, že o obsadzovaní kapitulárnych prebiend môže rozhodovať len arcibiskup) napríklad ostrihomský vikár Matúš de Vicedominis v roku 1425, ktorý proti prepoštovi Ladislavovi Soos podporil členov kapituly, potvrdiac uznesenie synody z roku 1390.⁵⁴ Istý vzostup kompetencií prepošta možno pozorovať až v období Juraja Schomberga, ktorý zrejme skôr súvisí s jeho univerzitnými povinnosťami. Aj potom však došlo k ostrej protireakcii zo strany kanonikov.⁵⁵

Funkcia prepošta sa čiastočne posunula do roviny titulárnej, keď samotná t'archa každodenných povinností spočívala na pleciach viceprepošta (*vicarius*). Okrem kaplána mali bratislavskí prepošti aj vlastného notára.⁵⁶ Význam bratislavských prepoštov bol zrejme jedným z dôvodov, prečo túto funkciu zastávali v neskorom stredoveku, na rozdiel od kanonických miest, výlučne šľachtici.⁵⁷ Napríklad, obaja prepošti z obdobia vlády Mateja Korvína začali svoju kariéru na kráľovskom dvore. Juraj Schomberg (1455 – 86) bol pôvodne notárom, neskôr prepoštom, vicekancelárom univerzity a diplomatom.⁵⁸ Anton zo Šankoviec (Sánkfalva; 1486 – 98) bol od roku 1468 tiež členom kráľovskej kancelárie.⁵⁹ Príkladom ranonovovekej kariéry je vzostup bratislavského prepošta Františka II. Ujlakyho (1526 – 55), ktorý prešiel z miesta kráľovského pisára

⁵⁴ AMBROŠ, *Postavenie bratislavského prepošta*, s. 37.

⁵⁵ Pozri napr. HLAVAČKOVÁ, Miriam. Vzdelanostná úroveň členov Bratislavskej kapituly v 15. storočí. In *Historický časopis*, 49, 2001, 3, s. 433 – 452; HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava : Pro Historia, 2008.

⁵⁶ Pozri napr. MV SR, SNA, BK-SA, G-1-7.

⁵⁷ K pôvodu prepoštov a kanonikov, ich kariére a štúdiu pozri: KÖBLÖS, József. *Az egyházi középélet Mátvás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával*. Budapest : MTA, 1994.

⁵⁸ HLAVAČKOVÁ, Miriam: Prepošt bratislavskej kapituly Juraj zo Schönbergu a Dóm sv. Martina. In *Galéria. Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave*, 2004 – 2005, s. 227 – 234.

⁵⁹ AMBROŠ, *Postavenie bratislavského prepošta*, s. 73.

na funkciu sekretára, podkancelára až k funkcii miestodržiteľa Uhorska. Okrem jedného všetci bratislavskí prepošti neskorého stredoveku študovali na viedenskej univerzite.⁶⁰

Pozícia prepošta sa upevnila najmä za Juraja Schomberga, ktorý dostal – aby mohol zabezpečiť profesorov na novovzniknutú bratislavskú univerzitu – možnosť disponovať kanonikátmi (zakázané synodou z roku 1390).⁶¹ Symbolický vzrast moci prepošta ilustruje aj udelenie práva nosiť na svojom území biskupské insígnie, ktoré dostal Juraj Schomberg v roku 1469. V tom istom roku sa Schomberg stal *vicarius in spiritualibus* v celej Ostrihomskej diecéze.⁶² V listine kráľa Vladislava II. Jagella z roku 1515 sa dokonca píše, že bratislavský prepošt má právo vyberať kathedraticum od kňazov „bratislavskej diecézy“ (sic!).⁶³

Diferenciácia kapitulných „vrstiev“ (plnoprávni – *in fructibus* a čakatelia – *in herbis*) bola v 15. storočí už zžitá. Ostrihomský vikár Matúš de Vicedominis jasne rozoznával obe vrstvy, keď rozhodujúc v roku 1423 o kompetenčnom rozdelení v kapitule, o kanonikoch-čakateloch napísal, že „*canonici in minoris constituti vocem non habeant, sigillationibus capitularibus non intersint, reliquis tamen proventus beneficium percipiant*“⁶⁴. Čakatelia na posty kanonikov sa zväčša formovali z radov domáceho univerzitne vzdelaného kléru. Časť z nich odbremeňovala plnoprávných kanonikov od ich povinností a stávali sa ich zástupcami (*subcustos, vicedekanus*). Hierarchicky nižšie postavenie vyjadruje aj formulácia z roku 1399 *Benedictus canonicus junior*.⁶⁵

Hierarchické rozdiely medzi kanonikmi sa prejavili aj v oblasti písomnej kultúry. V roku 1435 kráľ Žigmund vydal dekrét, podľa ktorého kapituly nemohli ako svojich ľudí posielat' spolu s *homo regius* ešte nevysvätených klerikov. Cieľom nariadenia bolo, aby kapituly neposielali „jednoduchý personál“ alebo nižších kanonikov (*clerici chori*). Postihnutí boli najmä nevysvätení pisári, notári, scholastici, ktorí uľahčovali kanonikom čoraz zložitejšiu administratívu.⁶⁶

V 13. storočí (a neskôr v stredoveku) bola funkcia notára rezervovaná členom kapituly. Môžeme predpokladať, že pôvodne zrejme len pragmatická funkcia pre literárne najzdatnejšieho kanonika sa neskôr posúvala bližšie k (titulárnej) hodnosti, pričom fyzickú administratívu mal postupne na starosti vicenotár. Ten nebol členom kapituly, ale len jej zamestnancom. Okolo kapituly sa rozvíjal cirkevný život stredovekej Bratislavy ako takej. Na konci stredoveku sa objavila funkcia kazateľa. O stále nové fundácie sa starali prebendári, beneficiáti, kapláni.⁶⁷

⁶⁰ KÖBLÖS, *Az egyházi társadalom*, s. 165.

⁶¹ AMBROŠ, *Postavenie bratislavského prepošta*, s. 37.

⁶² Tamže, s. 65.

⁶³ KÖBLÖS, *Az egyházi társadalom*, s. 14.

⁶⁴ MV SR, SNA, BK-SA, F-8-165 (1423).

⁶⁵ ORTVAY, *Geschichte II/4*, s. 448.

⁶⁶ MÁLYUSZ, Elemér. *Kaiser Sigismund in Ungarn (1387 – 1453)*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1990, s. 298.

⁶⁷ K prebendárom pozri napr. listinu z Archívu mesta Bratislavy (fotokópia v MOL DF 239680): *Gabriel Pharrar zu Schachtiz und Phruntherr Sand Merten altar unter dem Turm*, ku kaplánom napr.: 1341 – *capellanus noster Engelschalkus*; 1343 – Georg, 1390 – *canonicus et rector capellae* a množstvo iných zmienok.

Pri analýze štruktúry kapituly je dôležité okrem archontologického vývoja sledovať aj ďalšie aspekty, najmä regionálny a sociálny pôvod kanonikov, ako aj ich vzdelanie. Pre bratislavskú kapitolu je zaujímavé, že podiel „cudzincov“ je relatívne vysoký (podľa Józsefa Köblösa tvorili „cudzinci až 65 % zo všetkých cudzincov v ním sledovaných štyroch kapitulách“ (okrem bratislavskej analyzoval budínsku, stoličnobelehradskú a rábsku).⁶⁸ Išlo najmä o klerikov z východorakúskej oblasti, ako napovedajú mená *Johannes Han von Weitra, Pongrac Roohrbeck von Laa, Ulrich von Enns, Johannes Greimel aus Gars, Wolfgang Prechtel von Hasleiten, Nicolaus Popp aus Hüttendorf, Nicolaus Schrickler aus Hüttendorf, Georg Greiffenstein aus Krems, Johannes von Pulkau, Filip Lechner von Bruck, Ulrich Tobriacher von Villach, Jakob von Krain, Johannes Hainburgi und Wolfgang von Neukirchen* atď.⁶⁹ Taký vysoký podiel cudzincov je zaujímavý a je v rozpore s domácou politikou (podľa zákona 1495 dokonca hrozil cudzincom trest utopením).⁷⁰ Tézu Dariny Lehotskej o tom, že po nemecky hovoriacich kanonikov postupne vytlačali kanonici maďarského pôvodu (po polovici 16. storočia vraj aj chorvátskeho, slovenského a českého), sme nedokázali potvrdiť, ani vyvrátiť.⁷¹ Jeden z mála z juhu Uhorska bol napríklad kapitulný notár Matúš Rosarius (1492 – 1501, ktorý pochádzal z Kaločskej arcidiecézy).⁷²

Čo sa týka sociálneho pôvodu, treba povedať, že prepošti boli šľachtici. U kanonikov J. Köblös konštatuje, že v Bratislave najväčší počet vyšiel z meštianskych vrstiev (už D. Lehotská spomínala rodiny ako napr. List, Schospurger, Koller, Kuepoden, Meydenpeck/Mettenpeck, Römer atď.).⁷³ Podľa jeho výskumov boli v Korvínovom období z 33 členov kapituly štyria (resp. piati) šľachtici, jeden poddaný (traja sa nedajú identifikovať), zvyšok predstavovali mešťania. Aj počas vlády Jagelovcov bol podiel cudzincov výrazný. Z 55 kanonikov boli 13 cudzinci, z domácich bolo 25 meštianskeho pôvodu, sedem šľachtického, päť poddanského a päť neidentifikovaného pôvodu.⁷⁴

Napokon môžeme koncom stredoveku sledovať medzi bratislavskými kanonikmi aj zvýšený podiel univerzitných študentov. Z celkovo 37 kanonikov tejto periódy sú univerzitné štúdiá doložené u 22 z nich, iba o 9 s istotou vieme, že neštudovali.⁷⁵ Štúdium je však doložené aj u klerikov „druhého rangu“ – napr. Benedikt z Veľkého Varaždína alebo Gašpar Pruský boli *artium liberalium magistri*.⁷⁶ Silné prepojenie Bratislavy a Viedne ilustruje fakt, že z bratislavských univerzitne vzdelaných kanonikov sa až 18 rozhodlo pre blízkku Viedeň, kým štúdium vo vzdialenejšom Krakove, v Paríži, Padove či Ferrare si vybralo len po jednom z nich.⁷⁷

⁶⁸ KÖBLÖS, *Az egyházi társadalom*, s. 31.

⁶⁹ Tamže, s. 166 – 174.

⁷⁰ Tamže, s. 30, 166 – 174.

⁷¹ LEHOTSKÁ, Kultúrny vývoj Bratislavy v 15. a 16. storočí. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave – Historica*, 17, 1967, s. 109 – 134 (tu s. 117 – 119).

⁷² MV SR, SNA, BK-SA, F-9-176 (1494 VI 24) „*clericus Colocensis dyocese*“.

⁷³ LEHOTSKÁ, *Kultúrny vývoj*, s. 118.

⁷⁴ KÖBLÖS, *Az egyházi társadalom*, s. 166 – 174.

⁷⁵ Tamže, s. 166 – 174.

⁷⁶ MV SR, SNA, BK-SA, G-8-188 (1452 III 17).

⁷⁷ KÖBLÖS, *Az egyházi társadalom*, s. 220.

Status quo v štruktúre kapituly na prelome stredoveku a novoveku

Zdá sa, že po veľkom rozmachu kapituly v období Mateja Korvína (širšie kompetencie prepoštovi, biskupské insígnie, prepojenie s univerzitou, veľkorysá prestavba presbytéria kapitulsko-farského chrámu, vznik radu náročných liturgických rukopisov) došlo v nasledujúcom období k istej stagnácii. Keď odznel konflikt prepošta Schomberga so svojimi kanonikmi pre udeľovanie prebend, rozhorel sa za jeho nástupcu nový pre prebendy, finančné príjmy a ich distribúciu, pre zálohovanie liturgického náčinia a obsadzovanie, resp. zosadzovanie scholastika.⁷⁸ Problémy potlačila vzájomná dohoda oboch strán z roku 1521, ktorou sa na dlhší čas vyriešili hlavné problémy. Prepošt sa zaviazal, že nebude obsadzovať kanonické posty a kanonici sa zaviazali na rezidenčnú povinnosť.⁷⁹ Isté napätie pravdepodobne priniesla až nová situácia po bitke pri Moháči, keď sa do Bratislavy na istý čas uchýlila z Ostrihomu evakuovaná sídelná kapitula.⁸⁰

Priebeh uvedenia do kanonikátu na konci stredoveku ilustruje notársky inštrument z roku 1494. Peter zo Šamorína v ňom opisuje, ako budúci *canonicus* odovzdal zhromaždeným kanonikom *litterae donacionales et confirmationales super canonicatu et prebenda*, ktoré dostal od prepošta (vtedy Anton zo Šankoviec). Potom požiadal o prijatie do kapituly a udelenie krátko predtým uvoľnenej prebendy. Po pozitívnej odpovedi zo strany kanonikov zložil Peter kanonickú prísahu (*iuramentum, iuratorium*) a predložil potvrdenie o svojej bezúhonnosti (*litterae indemnitis*). Následne bol uvedený do radu riadnych kanonikov (*in choro instalatus fuit*). Po návrate do kapitulnej siene ešte odprisahal, že nebude v budúcnosti svojimi aktivitami škodiť ostatným kanonikom, čím sa právny akt skončil.⁸¹ Aj keď, ako vidieť aj z opisu, o právo dosadzovať kanonikov súperili v neskorom stredoveku prepošt, ostrihomský arcibiskup, pápežská kúria a panovník, v tomto období už mala rozhodujúcu právomoc pri jeho prijatí kapitula.

Na čele kanonikov stál vo väčšine neskorostredovekých kapitúl dekan. Keďže v bratislavskej kapitule sa tento hodnosťár takmer nevyskytuje, viedlo to viacerých autorov k domnienke, že táto hodnosť v Bratislave v stredoveku zanikla. Na prvý pohľad by to mohla podporiť aj formulácia kráľovskej listiny z roku 1497, v ktorej kráľ píše *honorabili custodi ceterisque canonicis*, teda oslovuje v prvom rade kustóda a potom všetkých ostatných kanonikov.⁸² No vo výkaze príjmov a výdavkov kapituly z roku 1494 sa medzi platiteľmi objavil aj dekan. Táto hodnosť teda existovala aj v bratislavskej kapitule, no na rozdiel od iných uhorských kapitúl zohrával dekan netypicky

⁷⁸ K pápežským požiadavkám pozri MV SR, SNA, BK-SA, G-1-5 (1490), k dohode strán pozri napr. MV SR, SNA, BK-SA, G-1-4 (1490 III 19).

⁷⁹ MV SR, SNA, BK-SA, G-1-23 (1521 VIII 3).

⁸⁰ K dramatickým okolnostiam presunu ostrihomskej kapituly a dopadu na umelecké (aj písomné) pamiatky pozri napr. LUDÍKOVÁ, Zuzana. The Fate of Buda's Ecclesiastical Treasuries. In RÉTHELYI, Orsolya et al. *Mary of Hungary*. Budapest : BTM, 2005, s. 129 – 135.

⁸¹ MV SR, SNA, BK-SA, F-9-176 (1494 VI 24).

⁸² MV SR, SNA, BK-SA, H-8-132 (1497 I 1).

menej významnú úlohu ako kustód.⁸³ Zdá sa, že začiatkom 16. storočia kanonikov reprezentoval generálny vikár.⁸⁴

Na sklonku stredoveku sa stabilizoval aj počet 14 prebend pre plnoprávných kanonikov. V pápežskej listine z roku 1522 môžeme preto čítať, že *ipsa ecclesia pro suo preposito et quatuordecim canonicis fundata est*.⁸⁵ Okrem kanonikov s prebendou bola s kapitulou a jej členmi užšie alebo voľnejšie prepojená aj sieť kléru zviazaného s kapitulosko-mestským chrámom (kapláni, oltárnici, kazatelia). Koncom 15. storočia boli v kostole sv. Martina uvedení v tom istom roku dvaja – Štefan Klewtzer a Wolfgang Scheffler (ktorý bol zároveň kaplánom v tom istom kostole).⁸⁶ Do organizmu kapituly boli zapojení aj jej laickí ľudia – služobníci, poslovia a poddaní. V roku 1494 je v listine reč o takomto poslovi (*nuncius, tabellarius*), ktorý mal doručiť listinu do dediny patriacej kapitule.⁸⁷

Keď ostrihomský arcibiskup písal svoj list v roku 1526, adresoval ho „*bratislavskému prepoštovi, lektorovi, kantorovi, kustódovi a iným kanonikom, ďalej farárom, oltárnikom a špitálnemu rektorovi, ako aj ich zástupcom, kňazom a iným cirkevným a svetským osobám*“. Všeobecná inskripčia jeho listu odzrkadľuje hierarchiu bratislavského, zväčša priamo s kapitulou spojeného kléru.⁸⁸

Príloha:

Zoznam menom známych prepoštov bratislavskej kapituly

(v zátvorkách uvedené letopočty predstavujú roky, keď sa vyskytujú v danej funkcii v prameňoch, neznamenajú rok nástupu do funkcie, resp. koniec ich pôsobenia, mená sú uvedené čo najbližšie forme v prameni, aby poslovenčením nedošlo k omylom).

(1209 – 1210)	Ubaldu
(1232 – 1237)	Johannes
(pred 1248)	Zlandus
(1253 – 1254)	Smaragdus
(1257) – 1260(?)	Paulus
(1262) – 1263(?)	Stephanus
(1271 – 1278)	Antonius, decretorum doctor
1280 – 1281	Pascasius
1284 – 1285	Nicolaus
(pred 1288)	Romanus (?)
(1289) – 1291	Dominicus
1291 – (1294?)	Haab

⁸³ MV SR, SNA, BK-SA, X-3-4 (1494).

⁸⁴ MV SR, SNA, BK-SA, 64-1-4 (1520 IX 5): „*vicarius generalis ecclesie Posoniensis in spiritualibus*“.

⁸⁵ MV SR, SNA, BK-SA, G-1-21 (1522 III 23).

⁸⁶ ORTVAY, *Geschichte III*, 308 – 309.

⁸⁷ MV SR, SNA, BK-SA, X-3-4 (1494) f. 1v: „*Item nuncio, quis litteras capituli ad Thoron portat, dedi cc. II*. In der SNA-SA X - bez č.- 5 (1516 IX 13) ho nazývajú *tabellarius*.“

⁸⁸ MV SR, SNA, BK-SA, F-9-184 (1526 IV 10).

(1294 – 1309)	Seraphinus alias Stephanus
(1311)	Philippus, decretorum doctor
(1315? – 1317)	Albertus
1320 – 1330	Nicolaus de Durugd (administrátor Martin brat Jakuba 1324, Nicolaus 1325)
1331 – 1332	Jacobus a Placentia (vikár Thomas Rufus 1331, administrátor Ivanka 1332)
1333 – 1341	Michael de Zechen (vikár Nicolaus Marci 1335, vicarius in spiritualibus/viceprepositus Thomas dictus Rufus najmenej medzi 1337 – 1341)
1342 – 1343	Humbertus cardinalis
1343 – 1352	Guillelmus de Pusterla/de Mediolano (aministrátor Martinus <i>vicarius in spiritualibus et temporalibus</i> , neskôr Petrus)
1352 – 1354	Blasius Cosmae
1358 – 1359	Martinus
1372	Purkhardus de Elderbach
1374	Petrus tituli Sancti Laurentii in Damaso, presbyter cardinalis
1381 – 1401	Laurentius Zambo
1402	Johannes von Usk
1404 – 1407	Johannes Sennberg
1408 – 1421	Johannes Jubar
1422 – 1429	Ladislaus Soos de Sovar
1429	Siegfried
1432	Johannes von Hamelburg
1445 – 1453	Michael de Privigia
1455 – 1458	Georg/Jörg (Peltel von) Schomberg
1458	Stephan Byky
(1458) – 1486	Georg/Jörg (Peltel von) Schomberg
1486 – 1498	Anton von Sankfalva (vikár Caspar Romer začiatkom 1490. roku)
1500 – 1513	Nicolaus Zele de Sankfalva
1514	Franciscus Zaremleny
1515 – 1521	Hieronimus Balbi, Doktor (1517 vikár Emericus de Papocz, neskôr Franciscus Aczel de Zele)
1522	Franciscus Aczel de Zele
1523	(administrátor Wolfgang Kolparczer)
1525	(administrátor Albert Sarkewzy de Nadasd)
1526 – 1555	Franciscus de Ujlak

DIE WÜRDENTRÄGER DES PRESSBURGER KOLLEGIATKAPITELS IM MITTELALTER

(mit besonderem Hinblick auf die Arpaden- und Anjou-Zeit)

Juraj Šedivý

Die ersten archontologischen Namensverzeichnisse von Würdenträgern des Pressburger Kollegiatkapitels sind bereits im 18. Jh. entstanden (Johann Joseph Beitel). Die ersten wissenschaftlichen Untersuchungen gehen aber erst auf die grundlegenden Synthesen der Geschichte Pressburgs bzw. des hießigen Kollegiatkapitels zurück (T. Ortway, I. Bärnkopf mit A. Pogány und v. a. C. Rimely und N. Knauz). Die Zwischenkriegszeit und vor allem die Zeit des Realkommunismus waren der Analyse der Kirchengeschichte nur wenig geneigt und so blieb auch das monumentale propographische Werk eines der letzten Pressburger Kanonikers (Josef Šátek) nur im Manuskript in seinem Nachlass erhalten.

Die vorhandene Studie skizziert nur die Grundzüge der Entwicklung der inneren Struktur des Kapitels in Pressburg (slawisch Preslava, lateinisch Posonium, ungarisch Pozsony, slowakisch Prešporok, heute Bratislava). Man kann ungefähr vier Entwicklungsphasen unterscheiden: In der ältesten Zeit (in der 1. Hälfte des 11. Jhs.) wurde auf den Trümmern der älteren mährischen Basilika aus dem 9. Jh. eine dreischiffige Kirche als Burgkirche (Burgpfarre) erbaut und ein Missionszentrum für das Gebiet des Ungarischen Königreichs gegründet. Dieses Zentrum verwandelte sich in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts. in ein Kollegiatkapitel, das wahrscheinlich zuerst in den Gesetzen König Kolomans (1095-1116) erwähnt wurde. Vielleicht ereignete es sich aber auf der Burg in den 1070-er Jahren während der Regierungszeit König Salomons. Der Charakter des damaligen kirchlichen Zentrums – später Kollegiatkapitels – konnte eher noch monastisch als bereits sekularklerikal ausgerichtet sein. Im Jahre 1236 kommt in der Kapitelurkunde noch die Bezeichnung *monasterium nostrum* vor – es sollte wohl eine bereits sehr archaische Erinnerung an die ursprüngliche Struktur sein, als an der Spitze der Kleriker ein Abt-ähnlicher Dignitär (später als Propst titulierte) stand. Er und seine Gruppe von Geistlichen waren am Anfang wahrscheinlich unter starkem Einfluss des Burggespanns (*comes comitatus*), von dem sie sich zu emanzipieren versuchten, was zu einem Konflikt führte. In Folge dessen kam es einerseits zur (unfreiwilligen) Verwandlung des Kapitels in das Suburbium und andererseits zu Exkommunikationen.

Einen wichtigen Zeitraum stellte das 13. Jh. dar. Die schriftlichen Quellen gewähren uns nun einen besseren Einblick in die innere Struktur des Kollegiatkapitels. Der Propst hatte innerhalb der Graner Diözese eine wichtige Stellung. Als Archidiakon wird er in Urkunden meistens vor anderen Archidiakonen aufgeführt. Es kommt sogar vor, dass in der *praesentibus*-Formel nur der Pressburger Propst namentlich erwähnt wird und die anderen gemeinsam als „*Antonio preposito Posoniensi ceterisque archidiaconis existentibus*“ bezeichnet werden. Dies entspricht den Thesen von Hans Erich Feines, nach dem sich die Zahl der Vollkanonikern in den Kapiteln erst im 13. Jh. festlegte und die Schicht der Kanoniker ohne Pfründe entstand. Auch in Pressburg

kann man am Ende des 13. Jhs. die Existenz dieser Schicht der Kanoniker „zweiten Ranges“ nachvollziehen (*canonici in herbis, expectantes*). Im 13. Jh. kommen neben dem Propst auch weitere Dignitären des Kapitels, nämlich der Kustos und der Dekan, vor. Es ist interessant, dass in den Urkunden des Pressburger Kollegiatkapitels fast keine *praesentibus*-Formel vorkommen (anders als in anderen kirchlichen Zentren des Landes), was die Zusammenstellung eines vollständigen archontologischen Verzeichnisses problematisch macht.

Im 14. Jahrhundert spielten sich sehr wichtige Prozesse ab. Vor allem kam es wegen der längeren Absenz der oft im königlichen Dienst stehenden Pröpste zur Trennung des Propstes und seines Gefolges (Vikar, Kaplan, Notar) von dem Kapitel. Dies bestätigte die Ofener Synode von 1390. Interessanterweise ging die Entwicklung des Pressburger Kapitels wieder eigene Wege und an der Spitze der Kanoniker stand nicht mehr der Dekan, wie in den meisten anderen Kollegiatkapiteln, sondern der Kustos. Im 14. Jh. entwickelte sich auch die sub-dignitäre Schicht (*subcustos, vicedecanus*) heraus, die – zusammen mit der Schicht der Kanoniker „zweiten Ranges“ (die keine „reine Expektanzen“ gewesen sind, da die Personen tatsächlich in Pressburg anwesend waren) – auf die Lockerung der Residenzpflicht von Vollkanonikern einerseits und andererseits auf die Präsenz von gebildeten einheimischen Klerikern hinweist.

Am Ende des Mittelalters wurde das am Ende des 14. Jhs. entstandene *status quo* befestigt. Zu erwähnen sei vielleicht nur die langsame Veränderung der Funktion des Kapitelnotars. Während des ganzen Mittelalters bekleidete dieses Amt ein Kanoniker (bzw. eine Zeit lang zwei Kanoniker). Während aber im 13. Jahrhundert der Notar eher als eine pragmatische Funktion angesehen wurde, wurde dieses Amt im Spätmittelalter dann als eine Dignität aufgefasst (die eigentliche Agenda führte wahrscheinlich der Vizenotar als Angestellter des Kapitels). Um das strukturierte Kollegiatkapitel von Pressburg entstand im Spätmittelalter ein Netzwerk, das von einer ganzen Reihe von verschiedenen Klerikern – dem Prediger, Prebendaren, Benefiziaten und Kaplänen – gebildet wurde, die mit dem Kapitel- und zugleich Stadtpfarrkirche verbunden waren.

Doc. PhDr. Juraj Šedivý, MAS, PhD, Katedra archívničtva a pomocných vied historických, Filozofická fakulta UK, Gondova 2, 814 99 Bratislava